

Giredi
ya 3

Buku Leyikulu ya swihungwana

XITSONGA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Buku ya

8

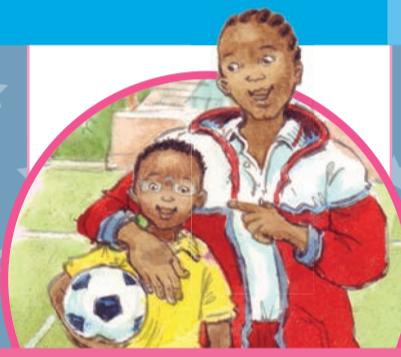
Matirhiselo ya Buku Leyikulu:

Switori leswi
nga ebukwini
leyi:

1 Xifuwana xa Mary-Ann

2 Jojo u ya exikolweni lexintshwa

1

14

2

Ku tilulamisela nkarhi wo hlaya swin'we wa Buku Leyikulu

- Tiyisia leswaku vana hinkwavo va kota ku vona buku. Loko ttilasi ya wena yi ri yikulu, swa antswa u tirha na ntlawa lowutsongo.
- U ta kuma leswaku swa ku pfuna ku yimisa buku ku endlela leswaku u nga tikumi u yi khoma loko u ri karhi u hlaya. (Vona swiletelo swo endla xitende xa buku eka khavhara ya le ndzhaku.)
- Tirhisa rhula kumbe xo kombetela ku landzelerisa marito loko u ri karhi u hlaya.
- Loko u lava ku tshirekela marito yo karhi, u nga namarheta swiphephana ematthelweni ya rito ra kona leswaku ri vonakala swinene kumbe u nga endla 'fasitere ra masalamusi'. Tirhisa xiphephana xa rhekthengula (yinhlamune) lexi nga na mbhovo exikarhi kutani u xi veka ehenhla ka xitshuriwa leswaku ku vonakala ntsena rito rin'we.

Nkarhi wo sungula wo hlaya swin'we.

Nkarhi wo sungula wu pakanise eka ku tiphina no 'languta' xitshuriwa ro sungula na vana va ri karhi va nyika mavonelo ya vona mayelana na xitor.

- Phendaphendla xitori lexi va nga ta xi hlaya. Vulavula hi swifaniso.
- Kombela vadyondzi ku vhumba xitori ku ya hi vito ra xona na swifaniso.
- Hlamusela marito lamantshwa kumbe yo tika vadyondzi va nga si sungula ku hlaya xitori.
- Endla makhadi ya marito ku tivisa ntivomarito lowuntshwa.
- Hlaya xitori, u tirhisa swikoweto no cincacincra rito ra wena, rivilo na thoni. Tirhisa ninginiso wa swirho na nghohe.
- Landzelerisa nkandziyiso loko u ri karhi u hlaya hi ku kombetela eka marito hi nhonga kumbe hi rhula leswaku vana va ta vona leswi u swi hlayaka kutani va yelenisa mpfumawulo na tinhlanga leti nga eka papila rero. Leswi swi ta tlhela swi va pfuna eka endlelo ro hlaya ku sukela eximatsini ku ya exineneni no sukela ehenhla ku ya ehansi.
- Tirhisa nkarhi lowu tanihi nkarhi wo dyondzisa 'ririmi ra buku' tanihi: marito, xivulwa, papila, mutsari vito ra buku, na swin'wana na swin'wana.
- Pfumelela vadyondzi ku va ni xiave exitorini hi ku ku joyina loko ku ri na xiyimo lexi vuyeleriwaka (xik, "tsutsuma, tsutsuma, tsutsuma hi rivilo tanihilaha u nga swi kotaka hakona, u nge ndzi khomi – hi mina wanuna wa xinkwa xa jinjal!").
- Xitori xin'we xi fanele ku hlayiwa kambirhi kumbe kanharhu ku endlela ku nyika vadyondzi nkarhi wo vuyelela swiphemu swa ririm, ku encenyeta migingiriko kumbe ku tlhela va hlamusela swiphemu swa xitori hi marito ya vona vinyi.

Nkarhi wa vumbirhi wo hlaya swin'we.

- Eka nkarhi wa vumbirhi ku tlhela ku tirhisiwa xitshuriwa lexi a xi hlayiwa kutani ku pakanisiwa eka ku va vana va va ni xiave eka ku hlaya na mudyondzisi hi ku tirhisa mikanelo/mimburisano leyi humelelaka leswaku ku ta hlukisiwa ntwisiso wa ntivomarito, ku hlukisiwa vutshila byo kuma tinhlamuselo na swivumbeko swa switshuriwa (vuvulavuri, mahikahatelo, na swin'w.).
- Swi le ka wena, tanihi mudyondzisi, ku koka nyungiso wo pakanisa eka ku dyondza loku langutanaka na swin'wana swa leswi landzelaka: minongoti yo kandziyisa marito, swihlawulekisi swa switshuriwa, mpfumawulo, tipatironi ta ririm, maqhinga ya ku boxa marito no twisia eka tilevhele to hambanahambana (swivutiso swo lava tinhlamulo to kongoma, to lulamisa nongoloko lowu hoxekeke, to ehleketelela, to pimanyeta na ta mikheno).

Nkarhi wa vunharhu wo hlaya swin'we.

- Eka nkarhi wa vunharhu wo hlaya swin'we, vana va fanele ku tihlayela xitshuriwa hi voxne no endla migingiriko ya swanomo, yo endla kunene hi mavoko na yo tsala yi karhi yi kongomisiwe eka xitshuriwa.
- Laha swi kotekaka, xitshuriwa xo hlaya swin'we xi fanele ku letela ku Tsala Swin'we laha mudyondzisi a kombetaka matsalelo ya xitshuriwa kutani vana va titloveta matsalelo ya xitshuriwa hi ku byela mudyondzisi leswi lavekaka. Mudyondzisi u ta va a ri karhi a va letela no tsala leswi va swi vulaka. Maletelelo lama ma maendlelo yo tsala ma pfuna ku lulamisela vana ku titsalela migingiriko ya vona.

Xifuwana xa Mary-Ann

N'weti a wu vangama. A ku ri exikarhi ka vusiku hi Ravuntlhanu loko Mary-Ann a hanyanya a ri emubedweni wa yena. A ehleketa hi ximbyanyana lexi a fanerile ku ya xi xava loko yena na Nomsa va yile laha ku hlayisiwaka swiharhi kona nimixo.

Mary-Ann a ri nhwanyana a ri yexe loyi a nga ri na xifuwana etlilasini ya vona hikuva a tshama efuleteni. Loko va ndyangu wa ka vona va rhurhela endlwini, Mary-Ann u sungurile ku hlayisa mali ya yena yo longisiwa leswaku a kota ku xava ximbyanyana.

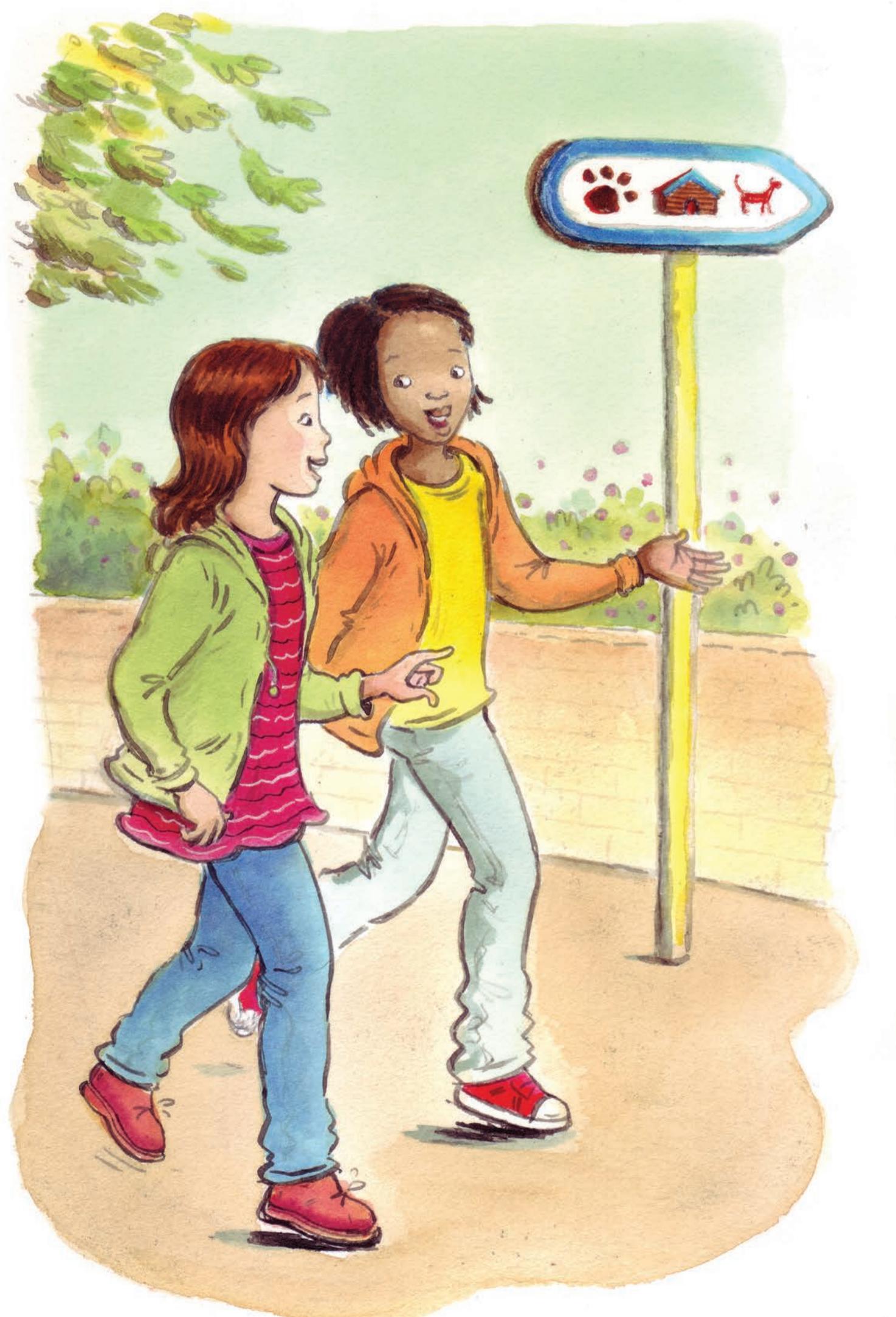
Vusiku byi hundzile kutani a ku ri nimixo.

Mary-Ann u pfukile a hlamba, a ambala a tlhela a yimela munghana wa wena Nomsa a ri karhi a hela mbilu.

Nomsa a tshembisile leswaku u ta famba na Mary-Ann laha swiharhi swi hlayisiwaka kona leswaku a ta n'wi pfuna ku hlawula xifuwana.

Nomsa u hetelerile a fikile.

Vanhwanyana lavambirhi va fambile hi khinkhi
ku ya evuhlayiselweni bya swiharhi. Hinkwavo a
va tsakile, va vulavula, va hlekela ehenhla loko va
ri karhi va famba.

Mary-Ann a karhele swinene kutani u tshamile ehenhla ka swakudya swa timbyana leswaku a kota ku wisa.

U vonile swimbyanyana swa tsevu swi etlele endzeni ka basikiti.

Vanhwanyana lava va korhamela emahlweni va swi bambatela va ri karhi va tivutisa leswaku hi xihi lexi va nga ta hlawula xona.

"Xana u lava ximbyanyana?" ku vutisa mufambisi.

"Ina, lexi xi ta va xifuwana xa mina xo sungula," a byela mufambisi hi ntsako lowukulu.

"Hi swona, yingisa ndzi ku hlamusela hi swimbyanyana leswi," ku vula mufambisi.

"Swimbyanyana leswi nga na tikholoro to tshwuka, ta rihlaza na ta xitshopana swi xaviwile. Sweswi u nga hlawula eka swimbyanyana leswimbirhi.

U ta fanel a ku hlawula exikarhi ka ximbyanyana xa kholoro ya pinki na lexi nga na kholoro ya wasi."

"Oho," ku vula Mary-Ann. "Lexi xa kholoro ya xivunguvungu xona ke? Xi xaviwile?"

"U vula ximbyanyana lexiya," ku hlamula mufambisi. "A wu nge tsakeli ku xi xava," xi tswariwile na nyonga leyji nga lamala hikwalaho a xi nga swi koti ku tsutsuma kumbe ku tlanga hi bolo."

Mary-Ann a rhalarhala tihoko hinkwato.
A languta timbyana ta voya byo basa,
swimbyanyana swa buraweni, timbyana
letikulu ta xitshopana, swimanga na
swimanganyana.

Mary-Ann a bambatela ximbyanyana xa
kholoro ya xivunguvungu.

Xi yimisa tindleve, xi puluta ncila, xi languta
Mary-Ann hi mahlo ya xona ya buraweni yo
n'wi xavelela.

Mary-Ann a languta swiharhi swin'wana
evhengeleni. A languta swimbyanyana swa
tsevu leswi nga endzeni ka basikit. Kutani a
korhama a tlakula ximbyanyana xa kholoro
ya xivunguvungu, a xi khoma exifuveni xa
yena.

A xi bambatela khwatsi kutani a hundzuluka a languta mufambisi.

"A swi na mhaka loko xi nga swi koti ku tlanga bolo kumbe ku tsutsuma," a vula.

A koka nenge wa jini ya yena ku kombeta mufambisi tinsimbhi enengeni wa yena.

"Ndzi tswariwile na nenge wo lamala," a hlamusela. "Na mina ndza tikeriwa hi ku tsutsuma futhi a ndzi swi koti ku tlanga bolo. Kambe ndzi na va ndyangu wa ka hina na vanghana vo tala lava ndzi rhandzaka swinene. Sweswo hi swona swa nkoka eka mina."

A languta Nomsa a n'wi vutisa, "Nomsa, u swi vonisa ku yini?"

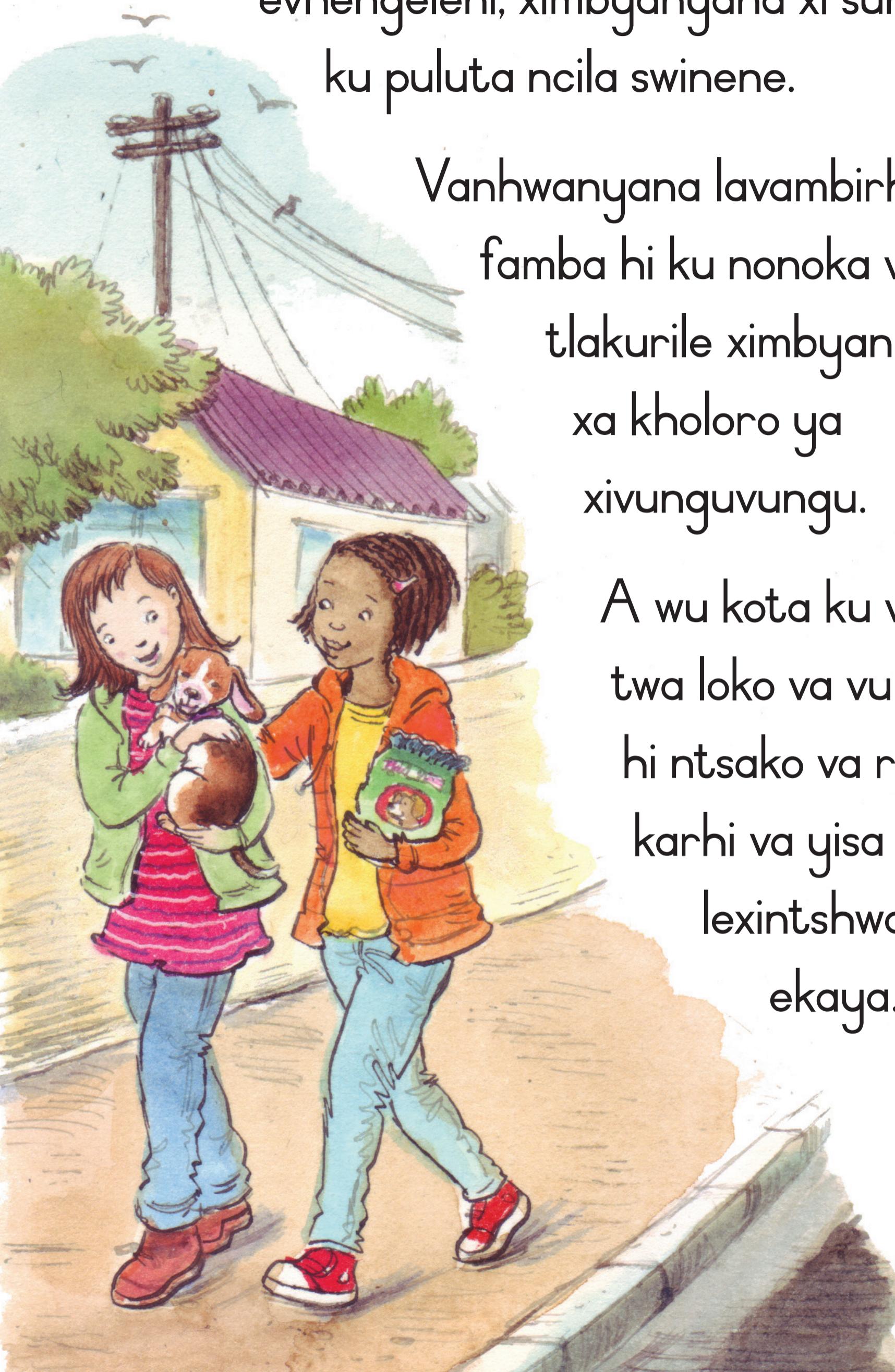
Nomsa a pfumela hi nhloko kutani a khomakhoma no bambatela ximbyanyana xa kholoro ya xivunguvungu.

"Manana, ndzi kombela ku xi hakelela," ku vula Mary-Ann. "Ndzi lava ku xava ximbyanyana lexi xa kholoro ya xivunguvungu. Lexi i ximbyanyana lexi ndzi xi lavaka!"

"Ximbyanyana, u ta va na kaya leri nga ta ku hlayisa," a hlevetela a ri karhi a nyika mufambisi mali.

Loko Nomsa na Mary-Ann va suka
evhengeleni, ximbyanyana xi sungurile
ku puluta ncila swinene.

Vanhwanyana lavambirhi va
famba hi ku nonoka va
tlakurile ximbyanyana
xa kholoro ya
xivunguvungu.

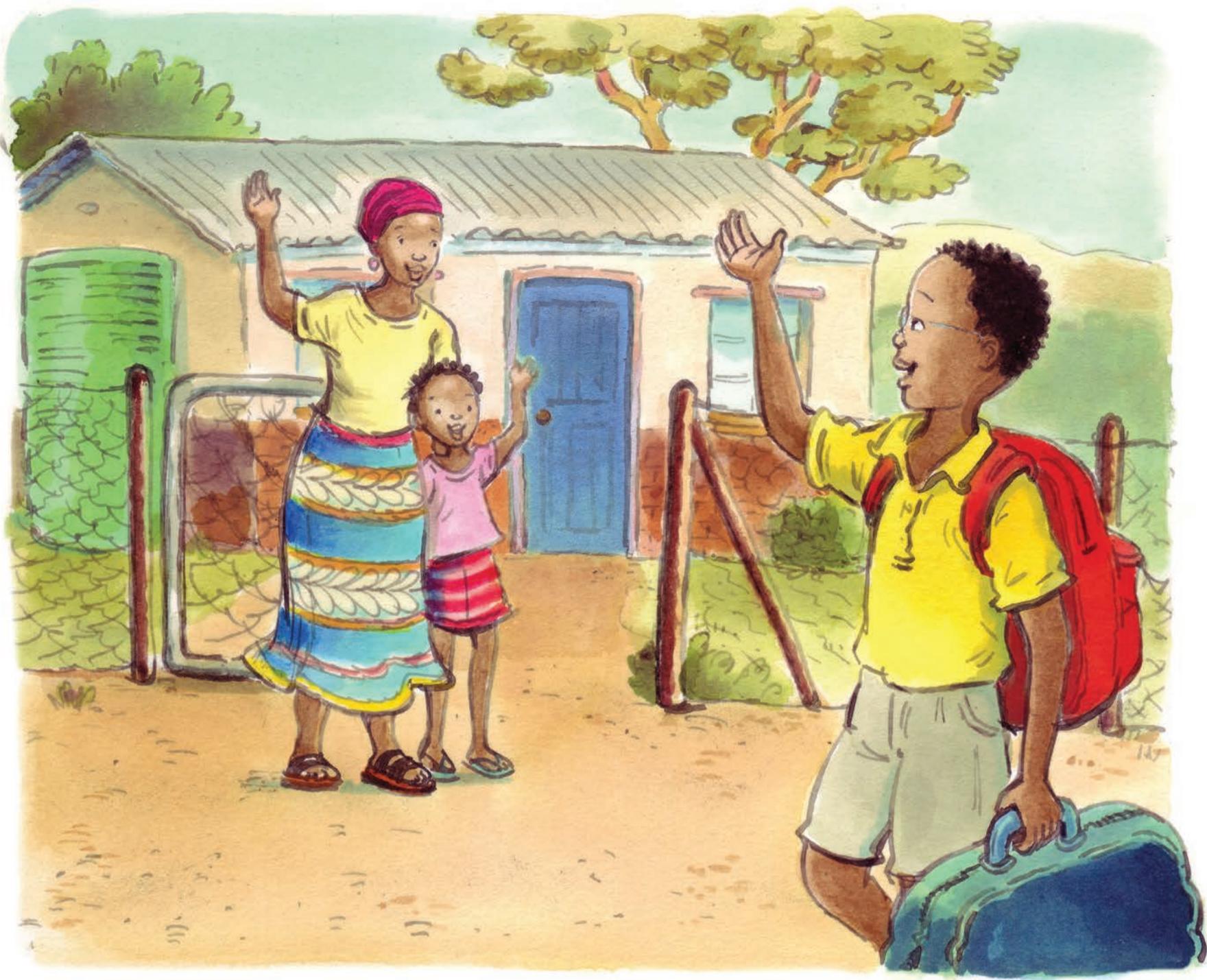
A wu kota ku va
twa loko va vulavula
hi ntsako va ri
karhi va yisa xirho
lexintshwa
ekaya.

Jojo u ya exikolweni lexintshwa

Jojo a ri eku tikeriweni exikolweni.

"Hikokwalaho ka yini ndzi tile exikolweni lexi?"
a hlevetela a ri karhi a tshama ehansi mavoko
ya yena ya pfarile xikandza. "Vana lava va na
nsele!"

Lembe leri nga hundza Jojo u bohekile ku ya tshama na tatana wa yena eGauteng. A fanerile ku siya manana wa yena na sesi wa yena eLimpopo.

A boheka na ku sukela xikolo xa muganga wa ka vona na vanghana va yena hinkwavo. Sweswi u tshama eJoni naswona u nghena eka xikolo lexikulu lexi nga na vadyondzi va kwalomu ka gidi.

Siku rin'wana nindzhenga, loko vana hinkwavo
va kongomile erivaleni ra mitlangu, Jojo u
yimile a hlalela, a navela onge a nga va na
matimba yo famba na vona. Kambe a nga
ri na wona. Kutani u kongomile ekaya a ri
swakwe.

U fambile hi patu ra yena ra ntolovelo, leri
a ri hundza ehenhla ka buloho, ri hundza
vhengele ro xavisa swa mitlangu, ri hundza
Wimpy kutani a hundza rivala.

Jojo a ha ku hundza buloho loko a yimisiwa hi
ntlawa wa vaxanisi.

Un'wana wa vafana lavaya u vutlide bege ya
Jojo. Va sungurile ku hoxelana hi yona.

Kutani Bruce, un'wana wa vafana lavakulu exikolweni, a ba mafoayisi ya Jojo ya wa. A ya rholela a tsutsuma na wona kutani a ya cukumetela epatwini.

Jojo u korhamile a ya rholela. A nga kholwangi nkateko wa yena. A languterile ku ya kuma ya endlile swiphemuphemu kambe a swi vanga tano.

Nkateko wa kona hileswaku ya werile ehenhla ka khadibokisi leri endleke leswaku ya wela kahle ehansi handle ko fayeka.

Jojo u tlakurile bege na mafaoayisi. Kutani a rholela bokisi leri ya nga wela eka rona. A ri ri na ntikelo. A ri ninginisa. A ku ri na xanchumu endzeni! Jojo a ninginisa bokisi nakambe. A ri hundzuluxela ku vona loko ri nga tsariwanga vito ra n'wini wa rona. U ri pfurile hi vuxiyaxiya kutani u hlamarisiwile hi ku kuma khokho ya nenge wa xinene.

U halaharile ku lava ku vona loko yi nga
wisiwanga hi munhu. U yi ringetile kutani yi ku
n'wi kwatza! "A swi pfuni nchumu," a tibyela.
"Yo va yoxe!"

Hi nkarhi wolowo, muxavisi a hoxa khokho
leyin'wana.

"A hi nga ti xavisi," a byela Jojo. "A hi
tirhisela vaxavi ku ringeta loko va lava sayizi,"
a hlamusela.

Jojo a rholela khokho. A ku ri ya nenge wa
ximatsi. "Ta ndzi ringana!" ku vula Jojo hi
ntsako a ri karhi a boha tintambhu.

"Se i ta wena!" ku huwelela muxavisi.

"Hi ta kuma xitoko xintshwa mundzuku
naswona hi awara ya nharhu namuntlha, Big
Ben, mutlangi lonkulu wa xipanu xa Bears xa
le Nghilandu ta ku endleni ka phuromoxeni.
Sweswi ndzi basisa vhengele."

Hi nkarhi wolowo ku fika Big Ben.

"Heyi, mufana!" a huwelela Jojo. "Ndzi ya eku
dyondziseni vana va xikolo eka xitarata lexi
landzelaka. A wu swi lavi ku famba na mina?"

"A ndzi nge swi koti, nkulukumba", ku hlamula
Jojo.

"U mani vito ra wena?" ku vutisa Big Ben.

"Ndzi Jojo, nkulukumba."

"U nga vileli Jojo, swi ta lungha!" Jojo a nga si tiva leswi humevelaka, Big Ben se a n'wi tlherisela endzhaku va tsemakanya buloho va ya erivaleni ra bolo ya milenge.

"U lava yini laha?" ku vutisa mudzaberi, a langutisile Jojo.

"Jojo u na mina , u le tlhelweni ra mina," ku vula Big Ben.

"Tana Jojo, ndzi lava leswaku u ya tlanga tanahi muphurofexinali.

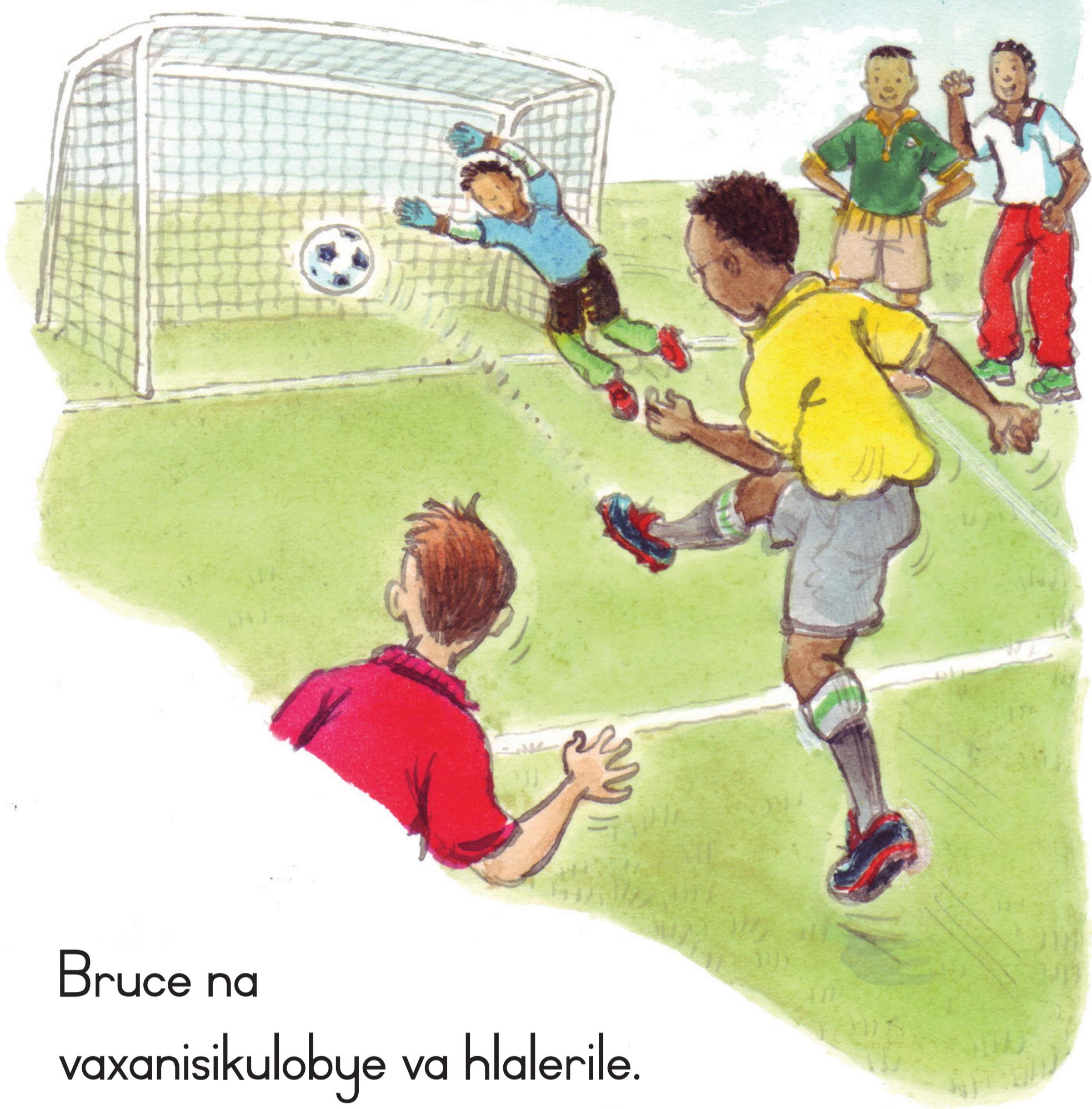
Jojo a tsutsumela erivaleni a sungula ku dirivula vatlangi van'wana. A swi endla onge tikhokho hitona a ti tlanga.

A dirivula, a raha, ntshungu wu sungula ku huwelela "Jojo! Jojo!"

Jojo a howisa, a tlhela a howisa nakambe.

Big Ben a veka dyivoko dya yena ekatleni ra
Jojo a ku, "U tirhile Jojo!"

Bruce na
vaxanisikulobye va hlalerile.
A va nga tshembi leswi a va swi
vona.

"Jojo", ku vitana Big Ben, "A wu fanelangi ku
va na nd huma, nchumu wa nkoka hileswaku
wena u tivonisa ku yini," a hlamusela.

Hambi mudzaberi a hamarile.

"U tlangile kahle swinene, Jojo. Xana u ta va xirho xa xipanu?" a vutisa.

"E-e ndza khensa, mudzaberi," ku vula Jojo.

"Ndzi kahle, nkulukumba."

"Swi ya hi ku mina ndzi ehleketa yini hi mina n'wini," a tihleveteleta.

Ha ku amukela eka ntlhandlamano wa Tibuku Letikulu. Buku Leyikulu leyi i xiyege xa ntlhandlamano wa tibuku ta Rainbow, lowu katsaka tibuku to tirhela, nhlengelo wa swihlayahlaya, tibuku to hlaya ku ya hi tigiredi na tiphositara. Hi tshemba leswaku switori swo hambanahambana eka Tibuku Letikulu ta nhungu swi ta ku pfuna eka madyondzisele ya wena na leswaku vadyondzi va ta tiphina hi ku hlaya swin'we ka vona.

Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo (XIPHOKHAMA) eka Xijimo xa Masungulo xi kombisa ku hlaya swin'we tanihu xin'wana xa swiyenge swa nkoka swa maendlelo yo hlaya. Ku hlaya swin'we ko tala ku endliwa exikarhi ka masiku mambirhi ku ya eka masiku ya mune evhikini naswona n'wana un'wana na un'wana u va a ri na xitshuriwa lexi fanaka leswaku a ta hlaya. Tibuku to tirhela na tibuku to hlaya ta tigiredi ti lulamerile xikongomelo lexi.

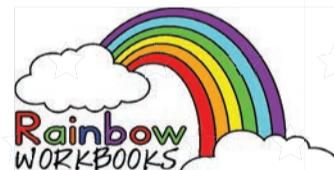
Hambiswiritano, ku hlaya swin'we hi ku tirhisa Buku Leyikulu leyi nga na maletere lama kurisiweke i ndlela leyi faneleke ya maendlele ya ku hlaya swin'we hikuva vana va kota ku vona marito na swifaniso no tlhela va kota ku landzelela loko u ri karhi u hlaya hi ndlela leyi fanaka na ya mahlayelo ya ntoloveloyi switori swa vandyangu. Swi na nkoka leswaku vana va tshama va rhendzela Buku Leyikulu leswaku va kota ku vona no hlaya xitshuriwa. Maletere lama kurisiweke ya tibuku letikulu ya endla leswaku swi koteke ku hlayela ehenhla u hlayela vana vo tala hi nkarhi wun'we eka mbangu lowu nga rhula.

I ntirho wa wena tanihu mudyondzisi ku endla leswaku switori swi hanya leswaku vana va kota ku tumbuluxa mbangu wo tiphina na ntsako.

Mianakanyo yin'wana ya ku tirhisa Buku Leyikulu

- Tirhisa phepha ra pulasitiki leyi vonikelaka tanihu khavhara ya Buku Leyikulu ya wena. Swi ta pfuna eka vadyondzi na mudyondzisi loko va tsala eka pulasitiki.
- Tsala eka khavhara hi pene leyi sulekaka.
- Tirhisa tlilipi ya bulldog ku nameka khavhara yo vonikela eka Buku Leyikulu.

ISBN 978-1-4315-3012-0

ISBN 978-1-4315-3012-0

THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street, Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
First edition 2016

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked, the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

The Big Books in this series are available in all languages. They were developed by a team of UNISA Language and Education experts as part of their Community Engagement contribution to South Africa's education sector.

Author: V McKay

Endla xitende xa wena xa Buku Leyikulu

U ta fanela ku va na:

- Khadibodo ya vuanami lebyi ringanaka na Buku Leyikulu loko yi pfuriwile (594 mm) na vulehi bya kanharhu (1360 mm).
- Thepe yo pfala.
- Titlilipi kumbe tiphekisi timbirhi to endla leswaku khadibodo yi tshama endhawini ya yona.

Tirhisa thepe yo pfala ku hlanganisa swiphemu swa khadibodo.

Petsa khadibodo u endla fureme ya A u tlhela u tilipa tshaku na le mahlweni swin'we hilaha swi kombisiweke hakona laha hansi.

